

УДК 94(476)

Аляксандр ГОРНЫ

Кандыдат гістарычных навук, дацэнт, дацэнт кафедры гісторыі Беларусі, археалогіі і спецыяльных гістарычных дысцыплін, кіраўнік Цэнтра даследавання дыяспар і замежнага беларусазнаўства Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы.

Сфера навуковых інтарэсаў: гісторыя беларускага нацыянальнага руху, палітычная гісторыя Заходняй Беларусі ў міжваенны перыяд, гісторыя беларускай дыяспары, гісторыя Праваслаўнай царквы ў XX ст.

Аўтар каля 150 навуковых і навукова-папулярных публікацый. Адрэс з аўтараў манаграфій "Рижский мир в судьбе белорусского народа" (Мінск, 2014), "История белорусской государственности" (Т. 3. Мінск, 2018). Рэдактар пяці зборнікаў дакументаў па гісторыі беларускага нацыянальнага руху і гісторыі Праваслаўнай царквы.

ПАЛІТЫКА БЕЛАРУСІЗАЦЫІ ў міжваеннай БССР: гістарыяграфічныя здабыткі і перспектывы*

15 ліпеня 1924 г. пад час другой сесіі Цэнтральнага выканаўчага камітэта (ЦВК) БССР была прынята пастанова "Аб практычных мерапрыемствах па правядзенні нацыянальнай палітыкі", згодна з якой афіцыйна пачалася беларусізацыя на тагачаснай тэрыторыі Савецкай Беларусі.

Зміцер Жылуновіч. 1910 г.

Ключавыя словы: беларусізацыя, нацыянальная палітыка, міжваенны перыяд, беларускі нацыянальны рух, Савецкая Беларусь

Прэзідыумам ЦВК была створана Камісія па ажыццяўленні беларусізацыі на чале з А.І.Хацкевічам. Відавочна, што гэта была фармальна канстатацыя тых працэсаў у нацыянальнай палітыцы, якія ўжо некалькі гадоў рэалізаваліся на практыцы, напрыклад, перавод афіцыйнага справаводства шэрагу народных камісарыятаў краіны на беларускую мову, утварэнне ў 1922 г. Інстытута беларускай культуры і інш. Палітыка беларусізацыі стала не толькі важнай вяхой у развіцці айчыннага культурнага дыскурсу, але і з'яўлялася адметнай рысай станаўлення нацыянальнай дзяржаўнасці, што суправаджалася сістэмай палітычных, сацыяльных і адміністрацыйных захадаў на дзяржаўным і нават міждзяржаўным узроўнях. Яе актыўнымі праваднікамі выступалі вядомыя на той час дзяржаўныя і грамадскія дзеячы, прадстаўнікі беларускага нацыянальнага руху: З.Жылуновіч, А.Чарвякоў, У.Ігнатоўскі, А.Баліцкі, Я.Лёсік і інш. Сёлетні стогадовы юбілей палітыкі беларусізацыі дае магчымасць беларускім гісторыкам яшчэ раз узгадаць дадзеную гістарычную эпоху, зрабіць ацэнку назапашанаму гістарыяграфічнаму матэрыялу і вызначыць тэма праблемныя моманты, якія патрабуюць больш шырокага асвятлення сучасным пакаленнем даследчыкаў.

Згодна з сучаснай ацэнкай беларускіх навукоўцаў, палітыка беларусізацыі ў міжваеннай БССР разумеецца як пераадоленне дарэвалюцыйных праблем развіцця нацыянальнага дыскурсу на беларускіх землях, павышэнне культурнага і адукацыйнага ўзроўню беларусаў, элемент савецкай нацыяналізацыі. Яшчэ ў якасці аднаго з фактараў беларусізацыі цяпер актыўна вылучаюць імкненне савецкага кіраўніцтва пашырыць прасавецкія сімпатыі сярод беларускай нацыянальнай меншасці Польшчы і Латвіі, а таксама ў асяродках палітычнай эміграцыі [1, с. 489]. у той жа час падобныя ацэнкі не заўсёды прысутнічалі ў гістарыяграфічных напрацоўках папярэдніх пакаленняў гісторыкаў, паказваючы, такім чынам, што тэма беларусізацыі была шчыльна звязаная з ідэалагічнымі працэсамі ў савецкім грамадстве. У прыватнасці, пасля фактычнага згортвання беларусізацыі ў канцы 1920-х гг. акалічнасці і ўмовы яе правядзення доўгі час не згадваліся ў савецкай гістарычнай навуцы, а асобы, звязаныя з правядзеннем

Даследаванне выканана ў межах праекта БРФФД Г23ГП-036 "Грамадска-палітычнае развіццё Заходняй Беларусі ў складзе Польшчы (1921—1939 гг.) у замежнай гістарыяграфіі".

Удзельнікі Усёбеларускай краязнаўчай канферэнцыі. 1924 г. Крыніца: ЦНБ НАН Беларусі.

нацыянальнай палітыкі ў БССР, падвяргаліся навуковаму астракізму. Дадзены перыяд вывучаўся выключна з пункта гледжання развіцця сацыялістычнай культуры як заканамерны этап паслярэвалюцыйнага будаўніцтва [2, с. 17].

Пэўны погляд на савецкую нацыянальную палітыку міжваеннага перыяду быў сфарміраваны ў асяроддзі заходніх саветолагаў і прадстаўнікоў дыяспары ў часы халоднай вайны. Даследчыкі сыходзілі з пазіцыі, што любую савецкую палітыку трэба разглядаць выключна як інструмент для дасягнення пэўнай палітычнай мэты, у прыватнасці, гісторык і публіцыст з Гарвардскага ўніверсітэта Мікалай Вакар лічыў міжваенную беларусізацыю важным інструментам пашырэння савецкай ідэалогіі ў тагачасным беларускім грамадстве [3, р. 138—139]. Пры гэтым аўтарам не ўлічваюся, напрыклад, фактар дзейнасці нацыянальных эліт у БССР і сігналы з боку замежнага беларускага актыву. Такая ацэнка шмат у чым уплывала на далейшыя даследаванні ў гэтым накірунку, а з пэўнай карэкціроўкай яна захавалася і да сённяшняга часу ў некаторых працах замежных гісторыкаў адносна савецкай нацыянальнай палітыкі.

Кардынальныя змены ў вывучэнні палітыкі беларусізацыі ў міжваенны перыяд адбыліся ў Беларусі ў канцы 1980-х — пачатку 1990-х гг., калі на хвалі перабудовы

пачынаюць з'яўляцца новыя матэрыялы і вяртацца з забыцця імёны грамадскіх дзеячаў і палітыкаў тых часоў. Фактычна тэма міжваеннай беларусізацыі становіцца адной з "топавых" тэм тагачасных гістарычных даследаванняў, яе прысутнасць робіцца абавязковай у комплексных выданнях па гісторыі Беларусі. Пры гэтым пачалося рознабаковае вывучэнне дадзенай праблематыкі не толькі як з'явы культурнага жыцця, але і складніка адукацыйных, палітычных, сацыяльных і нават міжнародных працэсаў.

Своеасаблівымі "першапраходцамі" ў гэтай тэматыцы сталі такія беларускія даследчыкі, як Аляксей Кароль і Леанід Лыч. Першы з іх яшчэ ў 1989 г. у інтэрв'ю для газеты "Савецкая Беларусь" адзначыў, што вытокі беларусізацыі трэба шукаць у бальшавіцкай нацыянальнай праграме і беларускім нацыянальным руху пачатку XX ст. [4, с. 137]. Пазней гісторык удакладніў, што беларусізацыя арганічна вырастала з ідэй беларускага руху часоў станаўлення нацыянальнай дзяржаўнасці ў 1918—1919 гг. [5, с. 118]. Пры гэтым А.Кароль указваў на супярэчлівыя ўмовы правядзення беларусізацыі, праблемы яе рэалізацыі ў асяроддзі гарадскіх жыхароў і нацыянальных меншасцяў БССР. Важным пасылкам даследчыка было перайманне вопыту палітыкі беларусізацыі для развіцця беларускай культуры ў тагачасных умовах [4, с. 149, 155].

Калаж да дзесяцігоддзя БССР. Газета "Савецкая Беларусь", 1928 г.

Вокладка часопіса "Беларускі піонёр".
№ 3, 1925 г.

Падобных поглядаў прытрымліваўся і доктар гістарычных навук Л.Лыч. Вытокі палітыкі беларусізацыі ён бачыў у традыцыях беларускага нацыянальнага руху, пашырэнні нацыянальнай свядомасці беларускага народа і ініцыятывах інтэлігенцыі [6, с. 254]. Неабходна заўважыць, што абодва даследчыкі хоць і "вярнулі" ў навуковы дыскурс тэму беларусізацыі, адкрылі шмат цікавых і малавядомых фактаў, але разглядалі яе дастаткова спрошчана, без належнага тэарэтычнага і метадалагічнага абгрунтавання. Аўтарамі не ўлічваліся міжнародны кантэкст нацыянальнай палітыкі ў БССР, а таксама мадэлі сацыяльнай інжынерні, уласцева для савецкага кіраўніцтва ў міжваенны перыяд.

На сучасным этапе развіцця беларускай гістарычнай навукі падрыхтавана толькі адна кандыдацкая дысертацыя (І.Каляды), якая стала фактычна першым комплексным абагульненнем раней назапашанага матэрыялу па палітыцы беларусізацыі [7]. Акрамя гэтага, працэсы міжваеннай беларусізацыі ў БССР ускосна згадваліся ў шэрагу кандыдацкіх дысертацый (Т.Баталка, Э.Дубянецкі, І.Раманава, А.Давідовіч, М.Альховік) [8]. Асобныя аспекты гэтай тэмы вывучалі ў сваіх працах такія даследчыкі, як М.Касцюк, Р.Платонаў, М.Старавойтаў, І.Клімаў, А.Елісееў, Е.Андрэева, І.Пушкін і інш. [9]. Здавалася б, тэма беларусізацыі даволі добра адлюстраваная ў навуковай літаратуры, аднак па-ранейшаму ў айчынай гістарыяграфіі не падрыхтавана комплексная манаграфія, якая з улікам новай метадалагічнай базы рознабакова раскрыла б гэтую праблематыку. Магчыма, выхад з гэтай сітуацыі — у кааперацыі спецыялістаў па міжваеннай гісторыі Беларусі з акадэмічных і ўніверсітэцкіх устаноў.

Важнай вяхой у пашырэнні доступу да крыніцавай базы па гісторыі нацыянальнай палітыкі ў БССР стала выданне ў 2001 г. зборніка дакументаў "Беларусізацыя. 1920-я гды: дакументы і матэрыялы" пад рэдакцыяй Р.Платонава і У.Коршука. Дакументы былі падобраны такім чынам, каб адлюстравалі працэсы падрыхтоўкі палітыкі беларусізацыі, асаблівасці і этапы яе правядзення, тэндэнцыі і супярэчнасці развіцця. Для адбору дакументаў укладальнікі выкарыстоўвалі матэрыялы Нацыянальнага архіва Рэспублікі Беларусь (НАРБ) і перыядычны друк [10]. На сённяшні час, на жаль, не зроблены спробы перавыдаць гэты зборнік з неабходнымі дапаўненнямі і пашырэннем дакументальнай базы, напрыклад, за кошт дакументаў з замежных архіваў. Актualным з'яўляецца таксама публікацыя дакументаў з рэгіянальных архіўных збораў, якія б адлюстравалі цікавыя прыклады ажыццяўлення палітыкі беларусізацыі ў той ці іншай мясцовасці.

Тэма міжваеннай беларусізацыі закраналася і ў даследаваннях сучасных замежных гісторыкаў. Не памылімся, калі адзначым, што дадзеныя тэматыка стала адной з самых папулярных сярод замежных аўтраў, якія спецыялізуюцца на савецкай гісторыі ці гісторыі Беларусі. У прыватнасці, польская даследчыца Алена Глагоўская ў манаграфіі "Беларусь 1914—1929. Культура пад прэсам палітыкі" падрабязна асвятляла культурныя дасягненні часоў беларусізацыі і акцэнтавала ўвагу на ролі дзяржаўных інстытутаў у фарміраванні культурнай палітыкі міжваеннай БССР [11].

Расійскі гісторык Юрый Барысёнак лічыў беларусізацыю "гвалтаўным эксперымантам часткі савецкага кіраўніцтва", які праводзіўся адмыслова на памежжы з Польшчай з выкарыстаннем беларускіх эліт [12, с. 135].

Канстытуцыя БССР. 1927 г.

Вокладка часопіса "Асвета",
1925 г.

Адміністрацыйна-бюракратычную сутнасць беларусізацыі падкрэсліваў шведскі даследчык Пер Андэрс Рудлінг. Паводле яго, ва ўмовах няўстойлівай нацыянальнай самасвядомасці насельніцтва мясцовай інтэлігенцыі было прынята рашэнне выкарыстаць дзяржаўны рэсурс для ажыццяўлення нацыянальнага будаўніцтва. Гісторык чамусьці звярнуў значную ўвагу на факты супрацьлегу беларусізацыі, што дало яму падставы сцвярджаць аб гвалтоўных метадах яе правядзення. У цэлым Рудлінг адмоўна ахарактарызаваў беларусізацыю, якая, на яго думку, прывяла да стварэння "салсаванага грамадства" ў БССР [13, р. 161—162]. Падобных поглядаў у некаторай ступені прытрымлівалася і Фрэнсін Хірш, якая падышла да аналізу праблемы са значным тэарэтычным багажом. Па меркаванні амерыканскай даследчыцы, праз палітыку беларусізацыі бальшавікі ўзялі пад свой кантроль фарміраванне нацыянальнай ідэнтычнасці беларусаў, развіццё якой было запаволена па шэрагу абставінаў. Рабілася гэта дзеля таго, каб згодна з вучэннем Карла Маркса народы хутчэй прайшлі неабходныя стадыі развіцця. З гэтай прычыны згорванне нацыянальнай палітыкі бальшавікоў Хірш лічыла звычайным пераходам да наступнай стадыі, на якой сфарміраваньня нацыі павінны былі аб'яднацца ў агульную супольнасць [14, с. 211—217].

Сярод прац замежнай гістарыяграфіі асобна вылучым даследаванне Алены Маркавай "Савецкая беларусізацыя як шлях да нацыі: ілюзія ці рэальнасць?", выдадзенае ў Чэхіі ў 2012 г. і праз чатыры гады перакладзенае на беларускую мову. Праца Маркавай адметная значным аналітычным кампанентам, а таксама шырокай факталогіяй з выкарыстаннем разнастайных крыніц. Аўтар спрабуе падагульніць ранейшыя тэарэтычныя падыходы да пытання савецкай беларусізацыі і паказаць яе шматвектарнасць як гістарычнай з'явы. У прыватнасці, падкрэслівалася, што беларуская інтэлігенцыя не была звычайным інструментам, а актыўна выкарыстоўвала тэа магчымасці, якія ім давалі савецкія ўлады для пашырэння нацыянальнай свядомасці. Гісторык звярнула ўвагу на тую акалічнасць, што розныя сацыяльныя слаі тагачаснага грамадства БССР па-рознаму паставіліся да беларусізацыі, неадназначна яна ўспрымалася і на ўзроўні горад/вёска. Разам з тым Маркава канстатавала, што беларусізацыя як агітацыя за нацыянальную ідэнтычнасць не мела поспехаў, бо была надзвычай кароткай [2, с. 272—289].

Адлюстравіўшы значны гістарыяграфічны здабытак, усё ж такі трэба прыйсці да высновы, што на сённяшні час тэма міжваеннай беларусізацыі мае шэраг перспектывных накірункаў для даследаванняў. Дыскусій-

Набыткі беларускай культуры

З рэдакцыйнай пошты

Добры дзень, шануюная рэдакцыя!

Вельмі цікаўлюся беларускай культурай, яе багатымі і разнастайнымі набыткамі. Хацеў бы падзяліцца з чытачамі некаторымі сваімі разважанымі пра тых знакамітых дзеячаў, якія, на мой погляд, адыгралі значную ролю ў яе развіцці.

Сярод мастакоў-ураджэнцаў Беларусі сусветна вядомы Марк Шагал. Заўважнае месца ў беларускім мастацтве займае творчасць Гаўрылы Вашчанкі, Леаніда Шчамялёва, Уладзіміра Стэльмашонка, Мая Данцыга. А творчасць Івана Міско цесна звязана з касманаўтыкай. Ён лічыцца адным з самых лепшых скульптараў, якія працуюць у гэтым накірунку.

Беларуская культура налічвае столькі таленавітых пісьменнікаў і паэтаў, што ўсё іх нават цяжка пералічыць. Янка Купала, Якуб Колас, Максім Багдановіч заклалі моцны падмурак беларускай мовы і літаратуры. Міхась Чарот, Уладзімір Дубоўка, Сяргей Грахоўскі пачалі сваю дзейнасць у гады беларусізацыі. Значную ролю ў развіцці літаратуры, узбагачэнні яе тэматыкі адыгралі Кандрат Крапіва, Максім Танк, Пятрусь Броўка, Іван Шамякін, Іван Мележ, Кузьма Чорны, Міхась Лынькоў, Уладзімір Караткевіч, Генадзь Бураўкін, Пімен Панчанка, Аркадзь Куляшоў і многія іншыя. Выдатнае месца ва ўсесаюзнай і беларускай літаратуры займаў Васіль Быкаў.

Самадзейныя тэатры на Беларусі былі яшчэ да рэвалюцыі. Але сапраўдны росквіт тэатральнага мастацтва адбыўся ў 1920—1930-я гг. Вялікую папулярнасць набыў перасоўны тэатр Уладзіслава Галубка. Да Вялікай Айчыннай вайны не толькі ў Мінску, але ва ўсіх буйных гарадах з'явіліся тэатры. Вялікую папулярнасць мелі канцэрты ў філармоніі ў Мінску, спектаклі тэатра оперы і балета. У 1930-я гг. былі створаны вядомая беларуская опера Аляксея Туранкова "Кветка шчасця" і першы нацыянальны балет "Салавей" на музыку Міхаіла Крошнера. Шырокую вядомасць набылі артысты Ларыса Александровская, Аляксандра Нікалаева, Барыс Платонаў, Стэфанія Станюта.

Савецкая ўлада дала шырокі шлях у навуку здольным асобам з сялянскага і рабочага асяроддзя. Сапраўдны росквіт беларускай навукі адбыўся ў канцы 1950-х гг. У той час яе развіццё было звязана з дзейнасцю вучоных-фізікаў Антона Сеўчанкі, Міхаіла Ельшэвіча, Мікалая Барысавіча. Значны ўклад у развіццё прыкладной матэматыкі ўнёс акадэмік Уладзімір Платонаў. Вялікі ўклад у развіццё медыцыны ўнёсла Таццяна Бірыч. Іх імёны сталі вядомымі не толькі ў СССР, але і за мяжой.

Сярод вучоных-гісторыкаў трэба найперш вылучыць першага рэктара Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта Уладзіміра Гічэту, першага прэзідэнта Акадэміі навук Усевалада Ігнатова, даследчыка старажытнай гісторыі Мікалая Нікольскага. У пасляваенныя часы ў развіццё гістарычнай навукі значны ўклад унеслі акадэмікі Ігарыён Ігнаценка, Міхаіл Касцюк і многія іншыя навукоўцы.

З даваеннай архітэктуры, безумоўна, вылучаецца творчая слашчына Іосіфа Лангбарда. Па яго праектах былі пабудаваны класічныя будынкi: Дом Урада, Дом Чырвонай арміі, Акадэмія навук. У іх унутраным аздабленні прымалі ўдзел скульптары Звір Азгур і Андрэй Бембель.

Сярод пасляваенных помнікаў сусветную вядомасць набыў Манумент Перамогі, узведзены ў 1954 г. у Мінску. Узорамі помнікаў манументальнага мастацтва сталі мемарыяльны комплекс "Хатынь", Курган Славы, Брэсцкая крэпасць-герой, якія з'яўляюцца святымі месцамі памяці кожнага беларуса.

Паважаная рэдакцыя! Жадаю вам далейшай плённай працы на карысць беларускай гісторыі і адукацыі!

Аляксандр ПЯТРУНІКАЎ, кандыдат гістарычных навук, прафесар (г. Баранавічы)

нымі з'яўляюцца храналагічныя рамкі дадзенай палітыкі, бо відавочна, што працэсы ўмацавання статусу беларускай мовы не спыніліся адначасова ў 1929 г. пасля працы так званай "камісіі Затонскага", а мелі месца і ў 1930-я гг. Безумоўна, вельмі актуальным уяўляецца вывучэнне рэгіянальнага вопыту правядзення беларусізацыі. У некаторым плане гэты аспект ужо пачынае закранацца маладым пакаленнем даследчыкаў, прыкладам чаго можа быць манаграфія Аляксандра Бараноўскага аб нацыянальных і палітычных працэсах на Віцебшчыне ў пачатку 1920-х гг., а таксама кніга расійскіх гісторыкаў аб эпізодах умацнення беларускай ідэнтычнасці на Смаленшчыне ў міжваенны перыяд [15; 16]. Патрабуе ўвагі і міжнародны аспект беларусізацыі: пашырэнне беларускага культурнага поля значна паўплывала на ўздым нацыянальнай самасвядомасці сярод беларусаў Польшчы і Латвіі, давала магчымасць арганізоўваць новыя палітычныя праекты, што ілюструе дзейнасць Беларускай сялянска-работніцкай грамады ў Заходняй Беларусі. Неабходна аб'ектыўная ацэнка, у прыватнасці, з боку беларускіх гісторыкаў, для вырашэння дилемы: ці была беларусізацыя адміністрацыйным рэсурсам "зверху" альбо з'яўлялася арганічным патрабаваннем нацыянальных эліт па абодва бакі рэжымскай мяжы. Нельга не адзначыць, што на сённяшні час шэраг публіцыстаў і гісторыкаў лічаць беларусізацыю штучнай з'явай, неапраўданым адміністрацыйным механізмам савецкага кіраўніцтва, адмаўляючы ролю беларускай інтэлігенцыі як суб'екта гістарычнага працэсу.

Сярод перспектыўных накірункаў даследаванняў неабходна таксама вылучыць такія аспекты, як уплыў беларусізацыі на беларускае культурнае асяроддзе ў пазнейшыя часы, а таксама яе мемарыялізацыю ў сучаснай Беларусі. Безумоўна, фарміраванне беларускамоўнай адукацыі, стварэнне іншых рэсурсаў па пашырэнні беларускай мовы ў 1920-я гг. не маглі не пакінуць след у наступных пакаленнях беларусаў, асабліва ў пасляваенны перыяд. Прыклад класікаў беларускай савецкай літаратуры пасляваенных гадоў, многія з якіх засвойвалі школьную праграму якраз у часы беларусізацыі, пацвярджае актуальнасць вывучэння эфектыўнасці механізмаў нацыянальнай палітыкі БССР у міжваеннае дваццацігоддзе. Падобныя высновы могуць быць добрай нагодай для палемікі з вышэйадзначанымі даследаваннямі Алены Маркавай ці Пера Рудлінга, у якіх пастаўлена пад сумнеў паспяховасць дадзенага праекта. Разам з тым нельга забываць, што беларусізацыя з'яўляецца вельмі важным эпізодам найноўшай беларускай гісторыі, які можа стаць часткай мемарыяльнай палітыкі сучаснай Беларусі. Міжваенную беларусізацыю ажыццяўляла вялікая колькасць педагогаў, літаратараў, мастакоў, грамадскіх і культурных актывістаў, у ёй удзельнічала шмат арганізацый і ўстаноў, што можа стаць добрым прыкладам пазітыўнай і стваральнай працы для сённяшняга пакалення беларусаў.

1. История белорусской государственности. В 5 т. Т. 3. Белорусская государственность: от идеи к национальному государству (1917—1939 гг.) / А. А. Коваленя [и др.]; отв. ред. тома: В. Г. Мазец [и др.]. — Минск: Беларуская навука, 2019. — 639 с.

2. Маркава, А. Шлях да савецкай нацыі: палітыка беларусізацыі (1924—1929) / А. Маркава. — Минск: Галіяфы, 2016. — 324 с.

3. Vakar, Nicholas P. Belorussia: the making of a nation: a case study / Nicholas P. Vakar. — Cambridge: Harvard University Press, 1956. — 297 p.

4. Король, А. С. Белоруссизация: 20—30-е гг. / А. С. Король // Страницы истории Компартии Белоруссии: суждения, аргументы, факты / сост. Ю. П. Смирнов, Н. С. Сташкевич; под ред. Р. П. Платонова. — Минск: Университетское, 1990. — С. 136—155.

5. Кароль, А. Беларусізацыя — палітыка нацыянальнага адраджэння / А. Кароль // Крыжовы шлях: дапаможнік для вывучаючых гісторыю Беларусі. — Минск: Згода, 1993. — С. 118—164.

6. Лыч, Л. Гісторыя культуры Беларусі: 3-е выд., дап. / Л. Лыч, У. Навіцкі. — Минск: Современная школа, 2008. — 512 с.

7. Каляда, І. Палітыка беларусізацыі ў 1920-я гады: вопыт, праблемы: аўтарэф. дыс. ... канд. гіст. навук: 07.00.02 / І. Каляда. — Минск, 1998. — 21 с.

8. Баталко, Т. И. Строительство белорусской национальной школы в условиях политики белоруссизации. 1921—1930 годы (общественно-политический аспект): автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.01 / Т. И. Баталко. — Минск, 1993. — 23 с.; Дубянецкі, Э. С. Міжнацыянальныя адносіны на Беларусі ў 20-я гады ХХ ст.: аўтарэф. дыс. ... канд. гіст. навук: 07.00.02 / Э. С. Дубянецкі. — Минск, 1995. — 19 с.; Раманова, І. М. Фарміраванне савецкай сістэмы адукацыі ў БССР, 1921—1930 гг.: аўтарэф. канд. гіст. навук: 07.00.02 / І. М. Раманова. — Минск, 1999. — 19 с.; Давидович, А. В. Общественно-политическая деятельность Д. Ф. Жилуновича (1905—1937 гг.): автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.01 / А. В. Давидович. — Минск, 1994. — 18 с.; Альховік, М. К. Нацыянальная палітыка ў БССР (1929—1939 гг.): аўтарэф. дыс. канд. гіст. навук: 07.00.02 / М. К. Альховік. — Минск, 2017. — 26 с.

9. Касцюк, М. Беларусізацыя як форма нацыянальнай палітыкі / М. Касцюк // Польшча. — 2012. — № 5. — С. 123—132; Платонаў, Р. Лёсы гісторыка-дакументальныя нарысы аб людзях і малавядомых падзеях духоўнага жыцця ў Беларусі 20—30-х гадоў / Р. Платонаў. — Минск: БелНДЦДАС, 1998. — 326 с.; Старошвітов, М. И. Белоруссизация и языковая идентификация городского населения в 1920—1930-е гг. / М. И. Старошвітов // Актуальные проблемы социально-гуманитарного знания в контексте обеспечения национальной безопасности: материалы III Международной научно-практической конференции, Минск, 9—10 апреля 2015 г.: в 2 ч. / [редкол.: В. А. Ксенофонтов [и др.]]. — Минск, 2015. — Ч. 2. — С. 92—96; Клімаў, І. Беларусізацыя ў дакументах / І. Клімаў // Беларускі гістарычны агляд. — 2001. — Т. 8, сш. 1—2. — С. 273—295; Елісееў, А. Эміцер Жылуновіч: чырвоны адраджэнец / А. Елісееў. — Минск: БудМедыяГрунт, 2019. — 296 с.; Андрэева, Е. Антон Балцік — педагог і стваральнік нацыянальнай школы на Беларусі / Е. Андрэева // Адукацыя і выхаванне. — 1996. — № 9. — С. 13—24; Пушкін, І. А. Грамадская і культурна-асветніцкая дзейнасць нацыянальных меншасцей у Беларускай ССР (1919—1991) / І. А. Пушкін. — Мінск: МДУХ, 2018. — 423 с.

10. Беларусізацыя. 1920-я гады: дакументы і матэрыялы / У. К. Коршук [і інш.]; пад агул. ред. Р. П. Платонава і У. К. Коршука. — Минск: БДУ, 2001. — 270 с.

11. Glogowska, H. Białoruś 1914—1929. Kultura pod presją polityki / H. Glogowska. — Białystok, 1996. — 238 s.

12. Борисенко, Ю. А. "Белоруссизация" 1920-х годов / Ю. А. Борисенко // Вопросы истории. — 2008. — № 6. — С. 33—136.

13. Rudling, Per Anders. The rise and fall of Belarusian nationalism, 1906—1931 / Per Anders Rudling. — Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2015. — 436 p.

14. Хирш, Ф. Империя наций: этнографическое знание и формирование Советского Союза / Ф. Хирш. — М.: Новое литературное обозрение, 2022. — 472 с.

15. Бараноўскі, А. В. Віцебшчына ў дзяржаўна-тэрытарыяльным уладкаванні Савецкай Беларусі (1919—1924 гг.) / А. В. Бараноўскі. — Минск: Беларуская навука, 2024. — 174 с.

16. Кудин, Е. В. Белоруссизация на Смоленщине, 1920-е годы: монография / Е. В. Кудин, О. В. Кобец. — Смоленск: СмолГУ, 2021. — 165 с.

Паступіў у рэдакцыю 30.05.2024.